

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЇ ПРАВА КОЖНОГО ЗНАТИ СВОЇ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

LEGISLATIVE GUARANTEE OF THE RIGHT OF EVERYONE TO KNOW THEIR RIGHTS AND OBLIGATIONS

Корнієнко-Зєнкова Н.М., головний консультант секретаріату Комітету з питань правової політики та правосуддя
Верховна Рада України

У статті здійснено аналіз положень законодавства щодо гарантії права людини знати свої права та обов'язки. Зроблено висновок, що вказана гарантія стосується публічних правовідносин, суб'єктами яких є агенти публічної влади. Встановлено, що у законах по-різному визначено предмет обов'язку цих суб'єктів щодо роз'яснення людині її прав. Визначено як тенденцію зростання конкретизації в законодавчому забезпеченні цієї гарантії у зв'язку з характером публічних правовідносин. Обов'язок суб'єктів щодо роз'яснення прав визначається більш конкретно і повно у правовідносинах, де права людини зазнають обмежень, обтяжень, примусу або перешкод у реалізації. Наголошено, що обов'язок роз'яснення прав людині поза конкретними правовідносинами забезпечує не конкретне право людини, а загальні умови реалізації цього права.

Ключові слова: конституційна гарантія, право кожного знати свої права та обов'язки, закони України, правовідносини, обов'язок владних суб'єктів, законодавче забезпечення гарантій прав, роз'яснення прав.

В статье осуществлен анализ положений законодательства относительно гарантии права человека знать свои права и обязанности. Сделан вывод, что указанная гарантия касается публичных правоотношений, субъектами которых являются агенты публичной власти. Установлено, что в законах по-разному определен предмет обязанности этих субъектов относительно разъяснения человеку его прав. Отмечен как тенденция рост конкретизации в законодательном обеспечении данной гарантии в связи с характером публичных правоотношений. Обязанность субъектов относительно разъяснения прав определяется более конкретно и полно в правоотношениях, где права человека подвергаются ограничению, обременению, принуждению или препятствию в реализации. Отмечено, что обязанность разъяснения прав человеку вне конкретных правоотношений обеспечивает не конкретное право человека, а общие условия реализации этого права.

Ключевые слова: конституционная гарантия, право каждого знать свои права и обязанности, законы Украины, правоотношения, обязанность властных субъектов, законодательное обеспечение гарантий прав, разъяснения прав.

The article analyzes the provisions of the Ukrainian legislation on human rights to know their rights and obligations. By systematizing these provisions, a number of conclusions were drawn concerning the legislative provision of the constitutional guarantee of this right.

It was found that the constitutional guarantee of human rights know your rights and obligations relates primarily to public relations, which is the subject of the public authorities, its officers or officials. The laws variously defined duty to explain the subject of human rights and responsibilities. This subject is entitled to one or more of certain rights or indefinite range of rights; clarifying the rights and obligations clarification "order and conditions" realization of human rights or obligations. This elucidation of the manner and conditions of its human rights defined as the obligation of legal entities, the implementation of which is related to certain procedures (appeal government decisions, elections, enforcement, etc.) or for the presence of human specific conditions (limit liberty, serving a sentence, etc.). The wording of the obligation to explain its human rights is not consistent with the technical and legal point of view.

It is noted as a trend in legislation guarantees the right of everyone to know their rights and obligations increase specificity of this provision due to the nature of public relations. Said obligation entities defined more specifically and completely in those relations, in which human rights are subject to restrictions, encumbrances, coercion or interference in their implementation (sentence, detention, arrest, administrative supervision, enforcement of arrest or tax property, denial of rights, etc.).

It is marked that the obligation to clarify the rights of people out in particular legal law provides no specific right of a man, and the general conditions of exercise of this right by all its subjects.

Key words: constitutional guarantee, right of everyone to know their rights and obligations, laws of Ukraine, legal relations, duty of the subjects of power, legislative guarantee of rights, elucidation of rights.

Конституційна гарантія права кожної людини знати свої права та обов'язки зумовлює необхідність законодавчого регулювання відносин, пов'язаних із гарантуванням реалізації цього права. У зв'язку з цим постає питання про аналіз чинних законів України у вказаному аспекті з метою дослідити, якою мірою національне законодавство забезпечує цю конституційну гарантію.

Ознайомлення з наявною законодавчою базою України показує, що право кожного знати свої права та обов'язки так чи інакше згадано в багатьох законах, якими регулюються різні сфери суспільного життя. Питання забезпечення цього права людини в кримінальному процесі, адміністративному судочинстві та цивільному судочинстві, з урахуванням нової редакції відповідних кодексів досліджувалося нами окремо, тому в цій статті предмет аналізу

становить інше законодавство, яким регулюються відповідні сфери суспільних відносин.

Перша проблема, на яку треба звернути увагу, полягає в тому, що нормативні положення, призначені забезпечити реалізацію права людини знати свої права та обов'язки, сформульовано в законах по-різному, чим утруднюється аналіз реального змісту цих положень. Тому спробуємо систематизувати різні формулювання, згрупувавши їх із метою спрощення аналізу.

До першої групи належать формулювання, яким встановлюється **право** людини на роз'яснення своїх прав та обов'язків. Його містить, зокрема, Закон України «Про пробацію». Згідно з ним суб'єкти пробації (засуджені, щодо яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, та об-

винувачені, щодо яких органом пробації готується доповідь) «мають право на роз'яснення своїх прав та обов'язків» (ч. 1 ст. 16 Закону) [1]. Тут прямо не вказаний обов'язок роз'яснення, він передбачається *опосередковано* і випливає з цього права суб'єкта пробації.

Аналогічним чином у Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» встановлено *право* платника єдиного внеску «безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду в межах їх компетенції інформацію, необхідну для виконання обов'язків, покладених на платника згідно з цим Законом», а також «безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду у межах їх компетенції консультації та роз'яснення щодо прав та обов'язків платника єдиного внеску, порядку сплати єдиного внеску» (ч. 1 ст. 6 Закону) [2].

Другу групу становлять положення, якими безпосередньо встановлено *обов'язок певного суб'єкта конкретного правовідношення* роз'яснити людині як учаснику цього правового відношення, її **конкретне** право (права) та/чи обов'язок (обов'язки). Зокрема, за Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», орган медико-соціальної експертизи, встановлюючи причину, групу інвалідності, строк, на який вона встановлюється, зобов'язаний одночасно роз'яснити особам з інвалідністю з дитинства їх *право на державну соціальну допомогу* (ст. 1 Закону) [3].

Законом України «Про виконавче провадження» у ч. 7 ст. 71 встановлено, що після закінчення строку, передбаченого законом для стягнення аліментів, за відсутності заборгованості зі сплати аліментів підприємство, установа, організація, фізична особа – підприємець, фізична особа, які проводили відрахування, повертають виконавцю постанову про стягнення аліментів із відміткою про перерахування в повному обсязі стягувачу присуджених йому сум аліментів. Якщо відраховані з боржника суми аліментів не були перераховані стягувачу, *виконавець* письмово повідомляє *стягувачу* про розмір заборгованості, що утворилася, та роз'яснює йому *права на звернення з позовом до суб'єктів*, які виплачують боржнику, відповідно, заробітну плату, пенсію, стипендію чи інші доходи, якщо така заборгованість утворилася з їхньої вини.

А у ч. 11 цієї статті встановлено, що за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці, *виконавець роз'яснює стягувачу право на звернення до органів досудового розслідування* із заявою (повідомленням) про вчинене кримінальне правопорушення боржником, що полягає в ухиленні від сплати аліментів [4].

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» протягом десяти днів від дня отримання повідомлення Суду про набуття рішенням статусу остаточного орган представництва надсилає стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його *права подати заяву про виплату відшкодування до державної виконавчої служби*, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів (ст. 7 Закону). А ст. 11 цього Закону встановлено, що протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного орган представництва надсилає стягувачеві повідомлення із роз'ясненням його *права порушити провадження про перегляд справи та/або про його право на відновлення провадження* віддавача до чинного законодавства [5].

У Законі України «Про Національну поліцію» в ч. 2 ст. 41 встановлено обов'язок поліцейського негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підставу застосування поліцейського заходу, а також роз'яснити *право отримувати медичну допомогу, давати пояснення, оскаржувати дії поліцейського, негайно повідомити інших осіб про її місце перебування*. При цьому зазначено, що повідо-

влення про права і їх роз'яснення поліцейським *може не проводитися* у разі, коли є достатні підстави вважати, що *особа не може усвідомлювати свої дії і керувати ними* [6].

Митний кодекс України містить норму, згідно з якою у разі складення протоколу особі, яка притягується до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, роз'яснюються її *права, передбачені ст. 498 цього Кодексу*, та повідомляється про *можливість притягнення провадження у справі про порушення митних правил шляхом компромісу*, про що до протоколу вноситься відмітка, яка підписується цією особою (ст. 494 Кодексу). Ст. 498 визначає права та обов'язки осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, і заінтересованих осіб. Вказані особи під час розгляду справи про порушення митних правил в органі доходів і зборів або суді *мають право*: знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, одержувати копії рішень, постанов та інших документів, що є у справі, бути присутніми під час розгляду справи в органі доходів і зборів та брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь в їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, під час розгляду справи користуватися юридичною допомогою захисника, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, давати усні і письмові пояснення, подавати свої доводи, міркування та заперечення, оскаржувати постанови органу доходів і зборів, суду (судді), а також користуватися іншими правами, наданими їм законом. Вони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами [7].

В останньому випадку перелік прав, що мають бути роз'яснені особі, не є вичерпним, оскільки включає також «інші права, надані їм законом». Тому в цій формулі обов'язок органу доходів і зборів як суб'єкта конкретного правового відношення щодо роз'яснення людині як учаснику цього правовідношення її прав та обов'язків визначений *не цілком однозначно*.

Так само не в усьому однозначним є визначення вказаного обов'язку у Законі України «Про попереднє ув'язнення». З одного боку, перераховуються конкретні права взятої під варту особи, з іншого – «інші права, встановлені законом та іншими нормативно-правовими актами». А як суб'єкт цього обов'язку неконкретно визначена «адміністрація». Зокрема, у ст. 9 названого Закону встановлено: «Особі, взята під варту, мають право: на захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або взяття під варту, а також на повідомлення під час взяття під варту підстав та мотивів взяття під варту, оскаржувати їх у суді, отримати в друкованому вигляді роз'яснення положень ст.ст. 28, 29, 55, 56, 59, 62 та 63 Конституції України, цієї статті та інших прав затриманих або взятих під варту, встановлених законом, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (взяття під варту) особи, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника, знайомитися з правилами тримання під вартою».

Ст. 21 цього Закону твердить: «Адміністрація місць попереднього ув'язнення зобов'язана повідомити особам під час взяття їх під варту про підстави та мотиви взяття під варту, роз'яснити право на оскарження в суді підстав та мотивів взяття під варту, надати у друкованому вигляді роз'яснення положень ст.ст. 28, 29, 55, 56, 59, 62 та 63 Конституції України, ст. 9 цього Закону та *інших* прав осіб, взятих під варту, які встановлені законом, а також забезпечити можливість реалізації *інших* прав осіб, взятих під варту, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, забезпечити наявність у достатній кількості текстів Конституції України, Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого, Цивільного, Цивільного процесуального кодексів

України, законів України «Про попереднє ув'язнення», «Про прокуратуру», «Про міліцію», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», інших нормативно-правових актів, що визначають статус та повноваження правоохоронних органів, права та обов'язки осіб, що тримаються під вартою, порядок тримання під вартою, порядок відшкодування збитків, завданих неправомірними діями або бездіяльністю працівників правоохоронних органів та місць попереднього ув'язнення, а також забезпечити можливість користування особами, що тримаються під вартою, текстами зазначених нормативно-правових актів та науково-методичною літературою з цих питань» [8].

Третю групу становлять положення, що передбачають *обов'язок* певного суб'єкта *конкретного* правовідношення або *не вказаного конкретно* суб'єкта *роз'яснити* людині як учаснику цього правового відношення *конкретно не визначені* її права та/чи обов'язки. У зв'язку з цим зазначимо, насамперед, формулювання ст. 29 Конституції України, згідно з якою «кожному заарештованому чи затриманому має бути повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його *права* та надано змогу з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника».

У ч. 2 ст. 18 згаданого вже Закону України «Про виконавче провадження» встановлено обов'язок виконавця «роз'яснювати сторонам та іншим учасникам виконавчого провадження їхні права та обов'язки». Згідно зі ст. 22 цього Закону виконавець «перед початком виконавчих дій роз'яснює поняттям їхні права і обов'язки, про що зазначається в акті» [4].

Так само загальним чином у Законі України «Про Вищу раду правосуддя» визначено обов'язок доповідача при розгляді дисциплінарної справи роз'яснити свідку його права та обов'язки, встановлені цим Законом, а також «попередити свідка під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань із непередбачених законом підстав» [9].

У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» також загальним чином сформульовано обов'язок роз'яснити громадянам їх права та обов'язки, без визначення суб'єкта вказаного обов'язку: «Громадянам України, приписаним до призовних дільниць, видаються посвідчення про приписку, роз'яснюються права та обов'язки, правила військового обліку та відповідальність за порушення цих правил» (ст. 14 Закону) [10].

У ст. 5 Закону України «Про нотаріат» передбачено обов'язком нотаріуса сприяти громадянам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, «роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду» [11].

Відповідно до ст. 94 Податкового кодексу України «представникам платника податків, майно якого підлягає адміністративному арешту, роз'яснюються їх права та обов'язки» [12].

У Кримінально-виконавчому кодексі України (ст. 91) встановлено обов'язок адміністрації виправних і виховних колоній під час прийняття засуджених до позбавлення волі протягом трьох діб «направляти повідомлення одному із членів сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого, в якому вказується адреса колонії і роз'яснюються права засудженого». А ст. 159 Кодексу передбачено у процесі виконання постанови судді про встановлення адміністративного нагляду оголошувати постанову судді піднаглядному під розписку. При цьому особі, щодо якої встановлено адміністративний нагляд, роз'яснюють обов'язки піднаглядного, її сповіщають про відповідальність за порушен-

ня правил адміністративного нагляду та про встановлені щодо неї обмеження, передбачені ст.ст. 9–11 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [13].

У Законі України «Про захист персональних даних» сформульовано не як обов'язок, а як *повноваження* Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «надавати рекомендації щодо практичного застосування законодавства про захист персональних даних, роз'яснювати права і обов'язки відповідних осіб за зверненням суб'єктів персональних даних, володільців або розпорядників персональних даних» (ст. 23) [14].

Разом із тим Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» встановлено обов'язок центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у цій сфері, не *роз'яснити* права та/чи обов'язки, а лише «*ознайомити* заявника або його законного представника під їх власний підпис із порядком прийняття рішення за їх заявами, правами та обов'язками особи, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів задля вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; роз'яснити порядок звернення про надання безоплатної правової допомоги відповідно до закону, що регулює надання безоплатної правової допомоги» (ч. 12 ст. 7 Закону) [15].

Кодекс законів про працю України також визначає як обов'язок власника або уповноваженого ним органу до початку роботи за укладеним трудовим договором «роз'яснити працівникові його права й обов'язки та проінформувати під розписку про умови праці, наявність на робочому місці, де він буде працювати, небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я, його права на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до чинного законодавства і колективного договору» (ст. 29 Кодексу) [16]. У такому разі йдеться про роз'яснення прав та обов'язків людини суб'єктом, що *не належить* до *владних* суб'єктів, про яких сказано в інших законах.

До *четвертої* групи формулювань належать положення законів, якими встановлено *обов'язок роз'яснення* людині *певним* суб'єктом її прав та/чи обов'язків *поза конкретним правовідношенням* між ними.

Зокрема, у Законі України «Про протидію торгівлі людьми» встановлено *спеціальний принцип* «роз'яснення дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми, у зрозумілій для неї формі її прав та обов'язків» (ста. 20 Закону) [17].

Згаданим раніше Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» встановлено обов'язок органів доходів і зборів «надавати безоплатно платникам єдиного внеску в усній та письмовій формі консультації з питань застосування законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, роз'яснювати їхні права і обов'язки» (ст. 14) [2]. Так само, у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено обов'язок Виконавчої дирекції Пенсійного фонду «надавати безоплатно страховальникам і застрахованим особам в усній та письмовій формі, а також через засоби масової інформації консультації з питань застосування законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, роз'яснювати їхні права, обов'язки і відповідальність, порядок сплати страхових внесків, заповнення звітності та інші питання відповідно до цього Закону» (ст. 64) [18].

До цієї ж групи належить встановлений «Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» обов'язок страховиків «через засоби масової інформації роз'яснювати населенню права та обов'язки, передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 13 Основ) [19].

Нарешті, п'яту групу становлять формулювання, якими встановлюється *обов'язок певних суб'єктів надавати роз'яснення людині (громадянину або громадянці) щодо порядку (умов) реалізації ними конкретного права (прав) та/чи обов'язку (обов'язків), відповідальності за порушення цього порядку (умов).*

Частково до цієї групи належать деякі наведені вище приклади комбінованих формулювань із другої, третьої та четвертої груп.

Зокрема, Кримінально-виконавчий кодекс України передбачає обов'язок уповноваженого органу з питань пробації щодо виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та у виді громадських і у виді виправних робіт *роз'яснити засудженим порядок і умови відбудовання покарання* (ст. ст. 31, 36 і 41 Кодексу). Також, згідно зі ст. 61 Кодексу, «адміністрація виправного центру веде облік засуджених, роз'яснює порядок і умови відбудовання покарання». Передбачене також *право засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, «в порядку, встановленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбудовання і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі»* (ст. 107 Кодексу). Стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, у Кодексі передбачено: «Уповноважений орган із питань пробації роз'яснює засудженим *порядок виконання обов'язків, покладених на них судом»* (ст. 164 Кодексу) [13].

До цієї групи належить також Закон України «Про безоплатну правову допомогу». Так, ст. 10 Закону передбачає: «Якщо під час розгляду звернення про надання безоплатної первинної правової допомоги встановлено, що особа потребує надання безоплатної вторинної правової допомоги, орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, який розглядає звернення, зобов'язаний роз'яснити особі або її законному представникові порядок подання звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги». У ст. 11 встановлено, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування «забезпечують проведення особистого прийому осіб висококваліфікованими працівниками, які можуть чітко і доступно надати роз'яснення положень законодавства та консультації з питань реалізації прав і свобод людини і громадянина та виконання обов'язків. Якщо під час особистого прийому встановлено, що особа потребує надання безоплатної вторинної правової допомоги, працівник, який проводить особистий прийом, зобов'язаний роз'яснити їй порядок подання звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги». Ст. 20 Закону встановлює, що у разі відмови особі в наданні безоплатної вторинної правової допомоги «до рішення про відмову додається письмове роз'яснення про порядок звернення до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [20].

Водночас Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» не як *обов'язок, а як повноваження* виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у ст. 38¹ передбачено надання роз'яснень положень законодавства та консультацій щодо порядку звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги» [21].

Крім того, до цієї групи можна включити більшість формулювань чинного виборчого законодавства. Так, згідно із Законом України «Про місцеві вибори» територіальна виборча комісія з метою забезпечення належної поінформованості виборців про процедуру голосування і спосіб заповнення виборчих бюлетенів «забезпечує виготовлення плакатів, що роз'яснюють порядок голосування та відповідальність за порушення законодавства про вибори, передбачені цим та іншими законами України» (ч. 3 ст. 50 Закону). Відповідно до ст. 74 Закону «виборчий бюлетень має містити роз'яснення щодо порядку його запо-

внення виборцем під час голосування». А ст. 76 встановлено: «У приміщенні для голосування або безпосередньо перед ним дільнична виборча комісія розміщує плакати, що роз'яснюють порядок голосування та відповідальність за порушення законодавства про вибори, передбачені цим та іншими законами України» [22].

Фактично такі самі формулювання містять ст. 77 та ст. 80 Закону України «Про всеукраїнський референдум» [23]. Аналогічним чином регулюють вказані питання закони України «Про вибори народних депутатів України» [24] та «Про вибори Президента України» [25].

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», у разі виникнення права на відшкодування завданої шкоди «орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор або суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди» [26].

Так само Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» покладає на Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, обов'язок «у разі звернення до спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони державного кордону особи, яка на законних підставах прибула в Україну з метою бути визнаним біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту», *роз'яснити* таким особам *порядок подання заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту*.

Водночас у низці статей цього Закону встановлено обов'язок центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців, надіслати письмове повідомлення з *роз'ясненням порядку оскарження рішення*: про відмову в оформленні документів із метою вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (ст. 8), про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (ст. 10), про скасування рішення про визнання особи біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту, або прийняття рішення про втрату/позбавлення особи статусу біженця чи додаткового захисту (ст. 11) [15].

Обов'язок стосовно роз'яснення *порядку оскарження* прийнятих рішень відповідних суб'єктів передбачено також у законах України «Про нотаріат» (ст. 49) [11], «Про безоплатну правову допомогу» (ст. 19) [20], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (ст. 4) [27], «Про звернення громадян» (ст.ст. 15, 19) [28], «Про доступ до публічної інформації» (ч. 6 ст. 22) [29].

Від вказаних вище роз'яснень прав, обов'язків чи порядку їх реалізації, що надаються суб'єктами владних повноважень та іншими суб'єктами, необхідно відрізняти «роз'яснення з правових питань» як *вид адвокатської діяльності*, визначений Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст.ст. 1, 19) [30]. На відміну від усіх інших роз'яснень прав та обов'язків, останні здійснюються не інакше, як за ініціативою громадянина у правовідношенні, предметом якого саме і стає фахове роз'яснення з правових питань.

Наведений аналіз законів України щодо регулювання відносин, пов'язаних із конституційною гарантією права кожного знати свої права та обов'язки, дає підстави для висновків:

1. Закони України, в яких конкретизується конституційна гарантія права людини знати свої права та обов'язки, регулюють, за загальним правилом, *публічні правовідносини*, суб'єктом яких є орган *публічної влади* та/або його посадові чи службові особи, які зобов'язані забезпечити вказане право людини. Виняток із цього правила становить лише Кодекс законів про працю України,

за яким обов'язок роз'яснити працівникові його права та обов'язки до початку роботи за укладеним трудовим договором і проінформувати під розписку про умови праці покладено на власника або уповноважений ним орган.

2. Формулювання в чинних законах України обов'язку щодо роз'яснення людині її прав та обов'язків *не є послідовними з техніко-юридичної точки зору*. В одних випадках йдеться безпосередньо про вказаний *обов'язок*, в інших – про *повноваження* владного суб'єкта або про *право* людини на роз'яснення її прав та обов'язків; в одних випадках йдеться про «роз'яснення» прав, в інших – про «ознайомлення» з ними.

3. У законах *по-різному визначено предмет обов'язку* щодо роз'яснення людині її прав та обов'язків. В одних випадках цей предмет становить *одне* право або кілька *певних* прав (обов'язків); в інших випадках перелік певних прав доповнюється неконкретною формулою «інші права, надані законом»; подеколи міститься загальна формула щодо «роз'яснення прав та обов'язків»; зрештою, замість роз'яснення прав та обов'язків предметом обов'язку визначено роз'яснення «порядку та умов» реалізації людиною її обов'язків або прав. При цьому роз'яснення *порядку та умов* здійснення людиною її прав та обов'язків у законах

України визначено як обов'язок суб'єктів тих правовідносин, реалізація яких пов'язана з *певними процедурами* (оскарження владних рішень, вибори, виконання судового рішення тощо) або наявністю для людини *особливих умов* (обмеження свободи, відбування покарання тощо).

4. Можна зазначити як *тенденцію* в законодавчому забезпеченні гарантії права кожного знати свої права та обов'язки *зростання конкретизації* цього забезпечення у зв'язку з *характером публічних правовідносин*. Відповідний обов'язок суб'єктів визначається *більш конкретно і ловно* в тих правовідносинах, в яких права людини зазнають *обмежень, обтяжень, примусу* або *перешкод* в їх *реалізації* (відбування покарання, затримання, арешт, адміністративний нагляд, примусове виконання судових рішень, арешт чи оподаткування майна, відмова у праві та ін.).

5. Обов'язок владних суб'єктів щодо роз'яснення прав та обов'язків *поза конкретними правовідносинами* у законах України варто розглядати як такий, що забезпечує *не конкретне право певної людини, а загальні умови реалізації* цього права *усіма* його суб'єктами. І тільки в одному законі («Про протидію торгівлі людьми») це положення визначено як *спеціальний принцип* у діяльності відповідних органів публічної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/160-19> (дата звернення 06.03.2018).
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року № 2464-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2464-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
3. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16 листопада 2000 року № 2109-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/2109-14> (дата звернення 06.03.2018).
4. Про вивантаження провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1404-19/print> (дата звернення 06.03.2018).
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/3477-15> (дата звернення 06.03.2018).
6. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/580-19/print> (дата звернення 06.03.2018).
7. Митний кодекс України: Кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/4495-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
8. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 року № 3352-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/3352-12/print> (дата звернення 06.03.2018).
9. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/1798-19/print> (дата звернення 06.03.2018).
10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2232-12/print> (дата звернення 06.03.2018).
11. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/print> (дата звернення 06.03.2018).
12. Податковий кодекс України: Кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/2755-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
13. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/1129-15/print> (дата звернення 06.03.2018).
14. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/2297-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
15. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/3671-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
16. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII / Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/322-08/print> (дата звернення 06.03.2018).
17. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/3739-17> (дата звернення 06.03.2018).
18. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1058-15/print> (дата звернення 06.03.2018).
19. Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/16/98-вр> (дата звернення 06.03.2018).
20. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/3460-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
21. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/280/97-вр/print> (дата звернення 06.03.2018).
22. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/595-19/print> (дата звернення 06.03.2018).
23. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
24. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/4061-17/print> (дата звернення 06.03.2018).
25. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 року № 474-XIV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/474-14/print> (дата звернення 06.03.2018).

26. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр> (дата звернення 06.03.2018).

27. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/1768-14> (дата звернення 06.03.2018).

28. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/393/96-вр> (дата звернення 06.03.2018).

29. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2939-17> (дата звернення 06.03.2018).

30. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/5076-17/print> (дата звернення 06.03.2018).

УДК 342.722

ЗАХОДИ ПОЗИТИВНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ POSITIVE DISCRIMINATION MEASURES IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

Полховська І.К., к.ю.н., доцент кафедри
кримінального та адміністративного права і процесу

*Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена правовому аналізу заходів позитивної дискримінації, які відображені в чинному законодавстві України. Зазначається, що конституційно проголошений принцип рівності потребує додаткових умов для його можливої реалізації. Такими є визнані в науці й апробовані на практиці позитивні дії. У статті окремо наголошено на квотуванні як одному з найдієвіших способів подолання дискримінації.

Ключові слова: принцип рівності, дискримінація, позитивні дії, позитивна дискримінація, заходи позитивної дискримінації, квота, гендерні квоти.

Статья посвящена правовому анализу способов позитивной дискриминации, предусмотренных действующим законодательством Украины. Подчеркивается, что конституционно провозглашенный принцип равенства требует дополнительных условий для его возможной реализации. Таковыми являются признанные наукой и апробированные на практике позитивные действия. Особый акцент сделан на квотировании как одном из самых действенных способов борьбы с дискриминацией.

Ключевые слова: принцип равенства, дискриминация, позитивная дискриминация, позитивные действия, способы позитивной дискриминации, квота, гендерные квоты.

The principle of equality is fairly accepted as one of the fundamental principles of a modern legal and democratic state. The Basic Law of Ukraine proclaimed in Art. 24 that citizens have equal constitutional rights and freedoms and are equal before the law; there can be no privileges or restrictions based on race, skin color, political, religious or other beliefs, sex, ethnic or social origin, property status, place of residence, language or other grounds. The special focus is placed on the rights of women and men. The principle of equality proclaimed by the Constitution of Ukraine is contravened by any discrimination and therefore it is sometimes also called the principle of non-discrimination.

Despite the international recognition and legislative consolidation by most of the constitutions of the world, the principle of equality is usually difficult to implement in practice. In other words, the formally recognized constitutional principle of equality requires ensuring; that is the creation of appropriate conditions for its implementation. One of them is the introduction of special provisional measures that have a legitimate, objectively justified goal intended to eliminate legal or factual inequality in the opportunities of a person and / or group of persons to exercise the rights and freedoms entitled to them by law on equal grounds.

A variation of such temporary provisional measures is establishing quotas, which is provided at the level of the current legislation of Ukraine in the regulation of labor relations, gender, media space. We consider it reasonable to fix gender quotas at the level of electoral legislation for the elections to the parliament of Ukraine.

Thus, the proclamation of Ukraine as a democratic and legal state on the constitutional level requires elimination of discrimination and achieving of legal equality in all life spheres of the state and society, in particular, through the introduction of provisional measures of positive discrimination.

Key words: principle of equality, discrimination, positive discrimination, quotas, gender quotas.

Одним з основоположних принципів сучасної правої і демократичної держави слушно визнається принцип рівності. У ст. 24 Основного закону України проголошено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Окремо наголошено на забезпеченні прав жінки і чоловіка. Принципу рівності, проголошеному Конституцією України, суперечить будь-яка дискримінація, тому іноді його ще називають принципом недискримінації.

Згідно із Законом «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 30 травня 2014 р., дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їхніми ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнають обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.